

Верховний
Суд

Віндикаційний та негативний позови

Визнання права власності

Практика Верховного Суду

Юрій Власов
суддя Великої Палати Верховного Суду

Віндикаційний позов

(стаття 387 ЦК України)

- Це вимога про витребування власником свого майна із чужого незаконного володіння.
- Мета позову – повернення об'єкта права власності у володіння власника.
- *Ознаки:*
 - подається власником або титульним володільцем;
 - стосовно індивідуально визначених речей;
 - зміст позову становить вимога про повернення речі;
 - річ перебуває у володінні іншої особи (відповідача);
 - річ знаходиться у чужому володінні незаконно.

Чим відрізняється володіння рухомим і нерухомим майном

- Для володіння рухомим майном важливо встановити факт фізичного утримання речі
- Володіння нерухомим майном може бути підтверджене фактом державної реєстрації права власності на це майно у встановленому законом порядку

(пункт 43 постанови ВП ВС від 04.07.18 у справі № 653/1096/16-ц, провадження № 14-181цс18)

Принцип реєстраційного підтвердження володіння

- Метою віндикаційного позову є забезпечення введення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений.
- У випадку позбавлення власника володіння нерухомим майном означене введення полягає у внесенні запису про державну реєстрацію за власником права власності на нерухоме майно (принцип реєстраційного підтвердження володіння нерухомістю).

(пункт 114 постанови ВП ВС від 14.11.2018 у справі № 183/1617/16, провадження 14-208 цс18)

Спростовувана презумпція правомірності права володіння

- Відомості державного реєстру прав на нерухомість презюмуються правильними, доки не доведено протилежне, тобто державна реєстрація права за певною особою не є безспірним підтвердженням наявності в цієї особи права, але створює спростовувану презумпцію права такої особи

(пункт 6.13 постанови ВП ВС від 19.01.2021 у справі № 916/1415/19, провадження № 12-80гс20)

- Суб'єкт, за яким зареєстроване право власності, визнається фактичним володільцем нерухомого майна. При цьому державна реєстрація права власності на нерухоме майно створює спростовувану презумпцію наявності в суб'єкта і права володіння цим майном (як складової права власності).

(пункт 62 постанови ВП ВС від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц, провадження № 14-2цс21)

Визначення належного способу захисту

- Якщо позивач вважає, що його право порушене тим, що право власності зареєстроване за відповідачем, то належним способом захисту може бути позов про витребування нерухомого майна, оскільки його задоволення, тобто рішення суду про витребування нерухомого майна із чужого незаконного володіння, є підставою для внесення відповідного запису до Державного реєстру прав.

(постанова ВП ВС від 13.07.2022 у справі № 199/8324/19, провадження № 14-212цс21)

- Рішення суду про витребування нерухомого майна із чужого володіння є підставою для внесення запису про державну реєстрацію за позивачем права власності на нерухоме майно, зареєстроване у цьому реєстрі за відповідачем, до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно незалежно від того, чи таке витребування відбувається у порядку віндикації (статті 387-388 ЦК України), чи у порядку, визначеному для повернення майна від особи, яка набула його за рахунок іншої особи без достатньої правової підстави (статті 1212-1215 ЦК України), чи у порядку примусового виконання обов'язку в натурі (пункт 5 частини другої статті 16 ЦК України).

(пункт 38 постанови ВП ВС, 06.07.2022 у справі № 914/2618/16, провадження №12-25гс21)

Визначення належного способу захисту

- Захист порушених прав особи, що вважає себе власником майна, яке було неодноразово відчужене, можливий шляхом пред'явлення віндикаційного позову до останнього набувача цього майна з підстав, передбачених статтями 387 та 388 ЦК України.
- Таким чином, власник з дотриманням вимог статей 387 і 388 ЦК України може витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача.
- Для витребування майна оспорювання рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, ланцюга договорів, інших правочинів щодо спірного майна і документів, що посвідчують відповідне право, визнання права власності на спірне майно не є ефективним способом захисту прав.

(пункти 10.7-10.10 постанови ВП ВС від 30.06.2020 у справі № 19/028-10/13, провадження № 12-158гс19)

Визначення належного способу захисту

- Під час розгляду справи за позовною вимогою про застосування належного способу захисту (зокрема у спорі за віндикаційним позовом) відмова в позові з тих мотивів, що державний акт, рішення про державну реєстрацію, відомості чи запис про державну реєстрацію права на майно не визнані недійсними, або що вони не оскаржені, відповідні позовні вимоги не пред'явлені, не допускається.

(пункт 154 постанови ВП ВС від 23.11.21 у справі № 359/3373/16-ц, провадження №14-2цс21)

Об'єкт

віндикаційного позову

індивідуально-визначене майно,

що існує в натурі станом на час звернення з позовом

Поділ земельних ділянок не впливає на можливість задоволення віндикаційного позову

- З огляду на приписи статей 387 і 388 ЦК України на можливість витребування власником земельних ділянок не впливає їхній поділ та/або об'єднання. Формування земельних ділянок їх володільцем, зокрема внаслідок поділу та/або об'єднання, з присвоєнням їм кадастрових номерів, зміною інших характеристик не впливає на можливість захисту права власності чи інших майнових прав у визначений цивільним законодавством спосіб.

(пункт 200 постанови ВП ВС від 23.11.21 у справі № 359/3373/16-ц, провадження №14-2цс21)

Сторони у віндикаційному позові

позивач

- Власник, який втратив можливість володіння річчю

Також віндикувати майно може титульний володілець:

- орендар;
- суб'єкт права господарського відання;
- суб'єкт права оперативного управління.

відповідач

- Фактичний володілець майна без правових підстав – незаконний володілець

Відповідачем має бути визначено особу, яка фактично володіє річчю станом на момент подання позову.

Зміна володільця майна після ухвалення рішення судом першої інстанції

- Судове рішення, ухвалене у справі, ні за яких обставин не може бути протиставлене особі, яка не брала участі у цій справі. Зокрема, судове рішення про задоволення позову стосується особи, щодо якої ухвалено це рішення, і не визначає права чи обов'язки інших осіб.
- Отже, судове рішення про витребування з незаконного володіння відповідача нерухомого майна є підставою для внесення до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно запису про державну реєстрацію за позивачем права власності на нерухоме майно виключно у разі, якщо право власності на це майно зареєстроване саме за відповідачем, а не за іншою особою.
- При цьому позивач не позбавлений права звернутись до актуального володільця спірного майна з позовом про його витребування.

(пункти 10.28-10.31 постанови ВП ВС від 30.06.2020 у справі № 19/028-10/13, провадження № 12-158гс19)

Задоволення віндикаційного позову залежить від добросовісності незаконного володіння

*Незаконний
недобросовісний
володілець*

- має повернути річ власнику в будь-якому випадку

*Незаконний
добросовісний
володілець*

- має повернути річ власнику, якщо набув її безоплатно;
- якщо набув майно за відплатним договором – має повернути власнику, лише якщо це майно:
 - загублено власником;
 - викрадене у власника;
 - вибуло з володіння власника не з його волі іншим шляхом.

Майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень

- При оцінці добросовісності/недобросовісності набувача майна слід враховувати, що прилюдні торги у межах здійснення виконавчого провадження мають виступати найбезпечнішим способом набуття майна, публічна процедура реалізації якого гарантує невідворотність результатів торгів та «юридичне очищення» майна, придбаного у такий спосіб.

(пункти 6.52-6.53 постанови ВП ВС від 02.11.2021 у справі № 925/1351/19, провадження № 12-35гс21)

Негаторний позов

(стаття 391 ЦК України)

- Це вимога власника, який володіє річчю, про усунення перешкод у здійсненні користування і розпорядження нею.
- Власник, який звертається за захистом, зберігає майно у своєму володінні та вимагає від відповідача припинити протиправні дії щодо свого майна, які не пов'язані із порушенням володіння.
- *Ознаки:*
 - *подається власником або титульним володільцем;*
 - *стосовно майна, яке знаходиться у власника (володільця);*
 - *інша особа заважає користуванню або розпорядженню цією річчю;*
 - *для створення таких перешкод немає правових підстав.*

Об'єктом негаторного позову

може бути рухоме або нерухоме майно, що перебуває у власності та фактичному володінні позивача.

Зміст негаторного позову

становлять вимоги власника (титульного володільця) про усунення порушень, не пов'язаних з позбавленням володіння.

- *Негаторний позов може бути заявлений тільки під час існування порушення.*

Якщо правопорушення припинене, немає підстав для подання цього позову. Власник може вимагати лише відшкодування збитків або застосувати інший спосіб захисту свого права.

- *Негаторний позов може бути заявлений про зобов'язання відповідача утриматися від дій, що можуть перешкодити власнику користуватися майном в майбутньому.*

Сторони у негативному позові

позивач

особа, яка володіє річчю:

- *власник*
- *титульний володілець:*
 - орендар;
 - суб'єкт права господарського відання;
 - суб'єкт права оперативного управління;
 - особа, яка користується чужим майном на праві сервітуту / емфітевзису / суперфіцію .

відповідач

особа, яка своєю протиправною поведінкою створює перешкоди, що заважають нормальному здійсненню власником користування чи розпорядження своїм майном.

Умовою задоволення
негаторного позову є
встановлення
протиправності дій
відповідача

*Якщо дії відповідача є
правомірними*

*або між сторонами існують
договірні відносини*

*негаторний позов
задоволенню не підлягає.*

- Захист прав та інтересів позивача надається судом у формі
 - припинення дій, що порушують право,
 - або відновлення становища, яке існувало до порушення права.
- Позивач самостійно визначає спосіб, у який він вбачає можливим усунути виявлені порушення.
- Якщо негаторний позов визнано обґрунтованим, суд визначає дії, які має вчинити або не вчинювати відповідач для усунення порушень, і строк виконання цих дій.

Віндикаційний та негаторний позови – це класичні види речових позовів.

Пред'являються у разі якщо між сторонами спору існують абсолютні (речові) відносини, тобто між позивачем і відповідачем відсутній будь-який договір або недоговірне зобов'язання.

Віндикаційні та негаторні вимоги є взаємовиключними –
не можуть бути заявлені в одному позові.

Визначальний критерій їх розмежування: наявність або відсутність в особи права володіння майном на момент звернення з позовом до суду.

Важливе практичне значення –
правильне застосування позовної давності
до спірних правовідносин:

- *на вимоги за віндикаційним позовом поширюється загальна позовна давність.*

- *негаторний позов не підпадає під дію позовної давності:*

- *доки продовжується порушення, негаторний позов може бути подано незалежно від моменту виникнення права на нього.*

Право власності на землі водного фонду захищається негаторним позовом, а на землі лісогосподарського призначення - в'їндікаційним

- Заволодіння громадянами та юридичними особами землями водного фонду (перехід до них володіння цими землями) всупереч вимогам ЗК України є неможливим; розташування земель водного фонду вказує на неможливість виникнення приватного власника, а отже, і нового володільця, крім випадків, передбачених у статті 59 цього Кодексу.
- Тому протиправне зайняття такої земельної ділянки або державну реєстрацію права власності на неї за приватною особою слід розглядати як не пов'язане з позбавленням володіння порушення права власності держави чи відповідної територіальної громади, а таке право захищається не в'їндікаційним, а негаторним позовом.
- Водночас володіння приватними особами лісовими ділянками цілком можливе, оскільки вони можуть мати такі ділянки на праві власності.
- Тому Велика Палата Верховного Суду підтверджує свій висновок про те, що вимога про витребування земельної ділянки лісогосподарського призначення з незаконного володіння (в'їндікаційний позов) в порядку статті 387 ЦК України є ефективним способом захисту права власності.

пункти 49-56 постанови ВП ВС від 23.11.2021 у справі № 359/3373/16-ц, провадження № 14-2цс21)

Речові позови не застосовуються в договірних правовідносинах

- Позов власника майна про усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном (негаторний позов) відповідає способу захисту, визначеному у пункті 3 частини другої статті 16 ЦК України, – припинення дії, яка порушує право. Цей спосіб захисту пов'язаний зі вчиненням іншою особою незаконних дій, спрямованих на порушення права, належного особі. Однією з умов застосування негаторного позову є відсутність між сторонами спору договірних відносин.
- Натомість, якщо вчинене особою порушення було можливе лише як вчинене певною особою через її статус у договірному чи іншому зобов'язальному правовідношенні з власником, то негаторний позов не може бути заявлено, а право власника має захищатися за допомогою зобов'язально-правових способів.
- Отже, обґрунтованими є твердження про те, що позов про розірвання договору оренди земельної ділянки належить до зобов'язально-правових способів захисту, оскільки між сторонами існують договірні правовідносини.

(пункти 88-94 постанови ВП ВС від 02.11.2022 у справі № 922/3166/20, провадження № 12-36гс21)

Позов про визнання права власності

(стаття 392 ЦК України)

- Це позадоговірна вимога власника майна про констатацію перед третіми особами факту приналежності позивачу права власності на спірне майно, не з'єднана з конкретними вимогами про повернення майна чи усунення інших перешкод, не пов'язаних із позбавленням володіння.
- **Мета позову** – усунення невизначеності відносин права власності позивача щодо індивідуально визначеного майна.

Ознаки

позову про визнання права власності

- речовий спосіб захисту порушеного права;
- подається власником;
- стосовно індивідуально визначених речей;
- зміст позову не пов'язаний з поверненням речі або усуненням перешкод у користуванні нею;
- річ може перебувати у фактичному володінні позивача або іншої особи;
- позовна вимога може заявлятися самотійно або поєднуватися з іншими вимогами.

Передумови

звернення із позовом про визнання права власності

- Вирішуючи спір про визнання права власності на підставі статті 392 ЦК України слід враховувати, що за змістом вказаної статті судове рішення не породжує право власності, а лише підтверджує наявне у позивача право власності, набуте раніше на законних підставах, якщо відповідач не визнає, заперечує або оспорує його.
- Отже, передумовами та матеріальними підставами для захисту права власності у судовому порядку, зокрема у визначений спосіб, є наявність підтвердженого належними доказами права власності особи щодо майна, право власності на яке оспорується або не визнається іншою особою, а також підтвержене належними доказами порушення (невизнання або оспорування) цього права на спірне майно.

(пункт 6.1 постанови ВС від 05.03.2019 у справі № 917/377/17)

Сторони

позову про визнання права власності

- Позивачем у позові про визнання права власності може бути будь-який учасник цивільних відносин, який вважає себе власником певного майна, однак не може належним чином реалізувати свої правомочності у зв'язку з наявністю щодо цього права сумнівів або претензій з боку третіх осіб.
- Відповідачем у позові про визнання права власності виступає будь-яка особа, яка сумнівається в належності майна позивачеві, або не визнає за ним права здійснювати правомочності володіння, користування і розпорядження таким майном, або має власний інтерес у межах існуючих правовідносин.

*(постанова ВП ВС від 13.07.2022 у справі № 645/6151/15-ц,
провадження № 14-99цс21)*

Позов про визнання права власності не може бути використаний для врегулювання іпотечних правовідносин

- Передача іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки відповідно до статей 36, 37 Закону України «Про іпотеку» є способом позасудового врегулювання, який здійснюється за згодою сторін без звернення до суду. Застереження в договорі про задоволення вимог іпотекодержателя шляхом визнання права власності на предмет іпотеки - це виключно позасудовий спосіб урегулювання спору, який сторони встановлюють самостійно в договорі.
- З урахуванням вимог статей 328, 335, 392 ЦК України у контексті статей 36, 37 Закону України «Про іпотеку» суди не наділені повноваженнями звертати стягнення на предмет іпотеки шляхом визнання права власності на нього за іпотекодержателем.

(пункт 88 постанови ВП ВС від 21.12.2022 у справі № 914/2350/18 (914/608/20), провадження № 12-83гс21)

Позов про визнання права власності не може бути використаний для врегулювання орендних правовідносин

- Спірні правовідносини у цій справі стосуються застосування приписів частини другої статті 777 ЦК України щодо переважного права наймача на придбання орендованого ним майна у разі його продажу. Позивачка, прагнучи захистити своє переважне право, звернулася до суду з двома вимогами: про переведення прав та обов'язків покупця та про визнання права власності на майно. Таким позовним вимогами відповідають два різні способи захисту: зміна правовідношення (пункт 6 частини другої статті 16 ЦК України) та визнання права (пункт 1 частини другої статті 16 цього Кодексу).
- При цьому позивачка, пред'являючи другу позовну вимогу, не захищає право власності, яке в неї вже виникло з відповідної підстави, а просить визнати за собою право власності, яке вона бажає набути.
- Натомість відповідно до частини п'ятої статті 11 ЦК України цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду лише у випадках, встановлених актами цивільного законодавства. Однак цивільне законодавство не передбачає права орендаря звернутись до суду за визнанням права власності, яке він бажає набути в порядку захисту переважного права на придбання предмета оренди.

(пункти 81-85 постанови ВП ВС від 23.06.2020 у справі № 909/337/19, провадження № 12-35гс20)

Позов про визнання права власності не може бути використаний для врегулювання правовідносин купівлі-продажу

- Якщо договір, на підставі якого друга сторона набула право власності на майно, розірвано, то друга сторона автоматично не втрачає права власності на це майно, а перша сторона не набуває права власності. При цьому відповідно до статті 392 ЦК України саме власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності. Тому позовна вимога про визнання права власності на майно не відповідає належному способу захисту права особи, яка право власності на це майно не набула. Водночас унаслідок розірвання договору, на виконання якого одна сторона передала майно, не одержавши зустрічного задоволення, виникає зобов'язання, за яким друга сторона повинна повернути майно першій стороні у володіння і у власність, а перша сторона має кореспондуюче право вимагати виконання цього обов'язку.
- Способом захисту позивача в цьому разі є примусове виконання обов'язку в натурі (пункт 5 частини другої статті 16 ЦК України). Позовна вимога про стягнення майна з відповідача на підставі приписів глави 83 ЦК України відповідає такому способу

(пункти 58-61 постанови ВП ВС від 08.09.2020 у справі № 916/667/18, провадження № 12-145гс19)

Щодо визнання права власності на частку у статутному капіталі господарського товариства

- За змістом позовної заяви позивача він прагне відновлення становища, яке існувало до порушення його прав. При цьому позовні вимоги про визнання рішення загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю недійсним, визнання недійсним статуту чи недійсними змін до нього, визнання права власності на частку у статутному капіталі товариства не відповідають належним та ефективним способам захисту, оскільки їх задоволення не може бути підставою для внесення змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань.
- Вичерпний перелік способів захисту учасників товариств з обмеженою відповідальністю або з додатковою відповідальністю міститься у статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», норми якого є спеціальними для зазначених товариств.
- Належним способом захисту у цьому разі є позов про визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників товариства (підпункт «д» пункту 3 частини п'ятої статті 17 цього Закону).
- *(пункти 59-61 постанови ВП ВС від 22.10.2019 у справі № 923/876/16, провадження № 12-88гс19)*

Позов про визнання права власності чи віндикаційний позов є належним способом захисту?

- Велика Палата Верховного Суду зазначила, що у разі незаконного заволодіння майном власника іншою особою належним способом захисту є віндикаційний позов (стаття 387 ЦК України). Метою віндикаційного позову є забезпечення введення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений. У випадку позбавлення власника володіння нерухомим майном означене введення полягає у внесенні запису про державну реєстрацію за власником права власності на нерухоме майно. Рішення суду про витребування нерухомого майна із чужого незаконного володіння є таким рішенням і передбачає внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Отже, задоволення вимоги про витребування майна з незаконного володіння особи, за якою воно зареєстроване на праві власності, відповідає речово-правовому характеру віндикаційного позову та призводить до ефективного захисту прав власника. При цьому в тих випадках, коли має бути застосована вимога про витребування майна із чужого незаконного володіння, вимога власника про визнання права власності чи інші його вимоги, спрямовані на уникнення застосування приписів статей 387 і 388 ЦК України, є неефективними.

(пункти 98-102 постанови ВП ВС від 16.02.2021 у справі № 910/2861/18, провадження № 12-140гс19)

—
Верховний
Суд

Дякую за увагу!